

Tadeusz Grabarczyk

"Budownictwo obronne powiatu ostrzeszowskiego w średniowieczu i czasach nowożytnych", J. Tomala, Kalisz 2005 : [recenzja]

Rocznik Wieluński 5, 249-251

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE, OMÓWIENIA

J. TOMALA, *BUDOWNICTWO OBRONNE POWIATU OSTRZESZOWSKIEGO W ŚREDNIOWIECZU I CZASACH NOWOŻYTNYCH*, KALISZ 2005, ss. 125 (Tadeusz Grabarczyk)

Praca J. Tomali poświęcona jest fortyfikacjom z terenu przedrozbiorowego powiatu ostrzeszowskiego wchodzącego w skład ziemi wieluńskiej, położonej na styku Wielkopolski, Śląska i Małopolski. Autor pod pojęciem budownictwo obronne rozumie „obiekty przystosowane do obrony czynnej i biernej lub tylko biernej a przez zamek samodzielne dzieło obronne, posiadające zamknięty obwód, bez względu na zastosowany surowiec”. W pracy omówiono założenia obronne powstałe w okresie od X do XVII w. Autor ukazał budownictwo obronne Ostrzeszowskiego na tle „szeroko rozumianej południowo i południowo-wschodniej Wielkopolski, nierzadko wykraczając poza jej granice”.

W pierwszej części przedstawiono Ostrzeszowskie pod względem geograficznym i geologicznym, a także stan badań nad regionem.

Rozdział drugi zawiera krótki rys dziejów politycznych Ostrzeszowskiego i kształtowanie się powiatu w XIV-XV w. Autor podaje w tym miejscu także informacje o obszarze i zasiedleniu. Czyni to jednak w oparciu o starszą literaturę, nie uwzględniając ustaleń autorów *Atlasu historycznego Polski*, które nieco się różnią od przytoczonych przez J. Tomalę¹.

W rozdziale trzecim autor przechodzi do omówienia budownictwa obronnego powiatu ostrzeszowskiego na tle porównawczym. Na wstępie przedstawił kształtowanie się sieci grodów w Wielkopolsce w X-XI w., omówił warianty konstrukcyjne grodów we wschodniej Wielkopolsce, zwrócił też uwagę na konieczność

---

¹ Według autorów *Atlasu* powiat ostrzeszowski liczył 1071 km² powierzchni, w drugiej połowie XVI w. znajdowało się tam 66 miejscowości, *Atlas historyczny Polski*, red. S. Trawkowski, *Województwo sieradzkie, łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. II, Warszawa 1998, s. 49.

funkcjonowania osad przygodowych tworzących zaplecze gospodarcze grodu. W części poświęconej państwowym budowlom obronnym autor wskazuje na związki między strukturami administracyjnymi państwa, takimi jak kasztelania czy powiat a siecią grodów.

Najstarsze grodziska z terenu Ostrzeszowskiego datowane są na lata 950-1050. Kryzys państwa w XI w. spowodował regres w budownictwie obronnym, o czym świadczy fakt, iż kolejną budowlę państwową wzniesiono dopiero na przełomie XII i XIII w. Dalej autor przedstawia państwowe założenia obronne na terenie Ostrzeszowskiego. Zaczyna od drewniano-ziemnych grodów w Wyszanowie, Kępnie i Grabowie oraz murowanego zamku w Ostrzeszowie. Przyniesione są pierwsze wzmianki źródłowe o tych miejscowościach, ważniejsze wydarzenia polityczne oraz opis położenia i konstrukcji tych fortyfikacji. W rozdziale tym autor zamieszcza opis obiektów obronnych z terenów południowo-wschodniej Wielkopolski, które to fortyfikacje mają stanowić odniesienie dla umocnień ostrzeszowskich. Można mieć wątpliwości czy wśród analogii spoza omawianego powiatu powinny znaleźć się zamki stanowiące własność Kościoła, skoro, jak pisze autor, obiektów należących do duchowieństwa w Ostrzeszowskim brak; ponadto miały one charakter rezydencjonalny i nie służyły obronności kraju.

Piszząc o zamku w Wieluniu (s. 28) autor myśli się, iż w Wieluniu „relikty zamku zachowały się do drugiej wojny światowej, które podczas nalotu we wrześniu 1939 r. uległy całkowitemu zniszczeniu”. Otóż ruiny tamtejszego zamku rozebrano jeszcze w XIX w., a na jego fundamentach wzniesiono budynek fabryki, przebudowany w okresie późniejszym na klasycystyczny pałac. Podczas bombardowania 1 września 1939 r. ten właśnie budynek tylko nieznacznie uszkodzono.

W dalszej części rozdziału J. Tomala zajął się umocnieniami miejskimi. Na omawianym obszarze żadne z miast nie było otoczone murami. Jedyne Ostrzeszów okalały ziemne wały, które zdaniem autora, wyznaczały granice miasta, zabezpieczały je przed powodzią, natomiast nie miały praktycznie żadnego znaczenia obronnego.

Następnie autor przechodzi do przedstawienia prywatnych założeń obronnych, których na terenie powiatu ostrzeszowskiego znajdowało się 10. Były to najczęściej drewniane dwory usytuowane na kopcach, nie odnotowano natomiast w tej kategorii żadnej budowli murowanej. Podobnie jak w części poświęconej obiektom państwowym, autor przytacza listę analogicznych umocnień z terenów sąsiadujących z Ostrzeszowskiem.

Rozdział trzeci zamyka część pt. „Okopy”, w której omówiono pozostałości umocnień o niejasnym pochodzeniu. Często uchodzą one za wczesnośrednio-wieczne grodziska, choć autor, chyba słusznie zauważa, iż przynajmniej niektó-

re z nich mogą być pozostałościami po ufortyfikowanych obozach wojskowych z czasów nowożytnych.

W zakończeniu omówiono rozwój założeń obronnych w ujęciu chronologicznym.

Ostatnią część pracy stanowi katalog 16 obiektów obronnych Ostrzeszowskiego. Zawarte w nim informacje podzielono na trzy grupy: położenie i opis fortyfikacji, wiadomości o miejscowości oraz wyniki badań archeologicznych. W legendzie (s. 47) do katalogu błędnie wprowadzono symbol „A” zamiast „3”. Zawarte w katalogu informacje stanowią najbardziej wartościową część pracy. Dotyczy to zwłaszcza części zawierającej wyniki badań archeologicznych, gdzie przedstawiono najnowsze rezultaty prac wykopaliskowych, prowadzonych głównie w latach dziewięćdziesiątych, w większości dotąd niepublikowane i niewzględzone w żadnym drukowanym opracowaniu.

Książkę uzupełniają ilustracje, mapy i plany. Niestety, mapa powiatu ostrzeszowskiego z naniesionymi obiektami obronnymi jest mało użyteczna. Brak na niej opisu zaznaczonych miejscowości. W legendzie napisano, iż miejscowości oznaczono numerami, które „odpowiadają numeracji stanowisk w Katalogu”, jednak w Katalogu miejscowości nie mają numerów.

Czytając książkę J. Tomali nie sposób oprzeć się wrażeniu, że treść została nadmiernie rozbudowana poprzez wprowadzenie informacji spoza powiatu ostrzeszowskiego. Słuszną ideą ukazania Ostrzeszowskiego na tle innych ziem nie tłumaczy zamieszczanie np. listy prywatnych założeń obronnych z terenu sąsiednich województw. Niepotrzebna jest, moim zdaniem, część o fortyfikacjach należących do Kościoła, skoro w Ostrzeszowskim takowych nie było. Za zbędny należy też uznać fragment poświęcony zasobom broni palnej². Przecież, jak stwierdza J. Tomala, nie wiadomo nic o tym, aby któryś z obiektów na terenie powiatu ostrzeszowskiego był przebudowywany pod kątem zwiększenia odporności na ogień artylerii. Biorąc pod uwagę, że Autor zamierzał ukazać budownictwo obronne Ostrzeszowskiego na tle innych ziem, można było oczekiwać porównania z innymi powiatami np. pod względem nasycenia obiektami obronnymi czy też zestawienia czasu ich pojawiania się. J. Tomala ograniczył się jedynie do zebrania niektórych informacji o ziemiach sąsiadujących, analizę tych danych pozostawiając czytelnikowi. Nie sposób nie zauważyć, że tekst powinien być poddany zdecydowanie staranniejszej korekcie.

Po książkę warto sięgnąć, aby zapoznać się z zamieszczonymi w katalogu wynikami badań archeologicznych obiektów obronnych powiatu ostrzeszowskiego.

---

² Jeśli już autor zdecydował się pisać na ten temat, powinien wykorzystać pracę J. Szymczaka, *Początki broni palnej w Polsce (1383-1533)*, Łódź 2004.